

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра музично-практичної підготовки

Н. П. Кучерук, В. Ф. Кучерук

**Інструментальний ансамблевий практикум:
С. Гулак-Артемівський. «Козачок»
з опери «Запорожець за Дунаєм»**

Методичні рекомендації для самостійної роботи
з курсу «Інструментальний ансамблевий практикум»

Луцьк
Вежа-Друк
2017

УДК 785.1:782(072)

ББК 85.315.2я73-9

К 95

Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 5 від 15.02.2017 р.)

Рецензенти:

Шиманський П. Й. – кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач кафедри музично-практичної підготовки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

П'ятачук Р. М – заслужений артист України, керівник оркестру Державного академічного Волинського народного хору Волинської обласної філармонії

К 95 Кучерук Н. П.

Інструментальний ансамблевий практикум: С. Гулак-Артемівський. «Козачок» з опери «Запорожець за Дунаєм» : методичні рекомендації для самостійної роботи з курсу «Інструментальний ансамблевий практикум» / Н. П. Кучерук, В. Ф. Кучерук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 24с.

У методичних рекомендаціях відображено основні завдання керівника інструментального ансамблю: визначено ключові принципи роботи над музичним твором; обґрунтовано питання методики, які сприятимуть самостійному опрацюванню студентом ансамблевої партитури; вказано шляхи подолання низки диригентських труднощів.

Для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Музичне мистецтво» під час вивчення курсу «Інструментальний ансамблевий практикум», аспірантів, учителів, працівників закладів культури й мистецтв.

УДК 785.1:782(072)

ББК 85.315.2я73-9

Курс «Інструментальний ансамблевий практикум» відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки «бакалавр» спеціальності «Музичне мистецтво» складається з лабораторних та індивідуальних занять. На лабораторних заняттях передбачено підготовку студента до ансамблевого виконання на основі інструментального колективу. На індивідуальних заняттях студенти вивчають основи диригування.

Структура методичних рекомендацій – творчий портрет С. Гулака-Артемовського та його опери «Запорожець за Дунаєм»; рекомендації для самостійного опрацювання ансамблевої партитури «Козачок» С. Гулака-Артемовського; партитура для інструментального ансамблю, перекладена авторами методичної праці з фортепіанного клавіру; список джерел.

Методичні рекомендації допоможуть студентам самостійно опрацювати партитуру для інструментального ансамблю, дадуть відповіді щодо подолання низки диригентських труднощів, зокрема: показів вступу звучання на початку та в середині музичного твору, показів зняття звучання в середині та наприкінці музичного твору, виконання основних штрихів, а також тактування довгих ритмічних тривалостей, генеральних пауз, синкоп, динаміки та її зміни, зміни темпу.

Творчий портрет композитора

Семен Степанович Гулак-Артемовський (1813–1873) – український композитор, співак, драматичний артист, драматург. Автор першої української опери.

Народився на Черкащині. У дитинстві співав в хорі. Навчався в Київському духовному училищі, пізніше – у духовній семінарії. У 1838 р. на його талант звернув увагу М. І. Глінка і взяв із собою до петербурзької придворної співацької капели, а згодом організував Семену Степановичу декілька концертів і на зібрані кошти відправив на навчання до Італії.

Після повернення до Петербурга Гулак-Артемовський працював солістом російської імператорської опери та Великого театру в Москві.

Помер у Москві, похований на Ваганьківському кладовищі.

Найпопулярніший твір Гулака-Артемовського – опера «Запорожець за Дунаєм», яка стала українською музичною класикою. Окрім того, композитор є автором водевілів «Українське весілля» та «Ніч напередодні Івана Купала», а також пісень, зокрема «Стоїть явір над водою» (присвячена Т. Г. Шевченку), «Спать мені не хочеться», «Ой на горі та й жінці жнуть» та ін.

Демократизм Семена Гулака-Артемовського, його любов до народу, до української народної пісні, засвоєння традицій світової оперної творчості, принципів майстерності вокального мистецтва зумовили й появу першої української національної опери «Запорожець за Дунаєм». Сюжет твору підказав професор-історик Микола Костомаров, а все решта – текст вокальних номерів і прози, оркестрова партитура та клавір, а також лібрето –

оригінальна авторська робота композитора. За своєю формою «Запорожець за Дунаєм» – типовий зразок лірико-комічної опери, у якій поряд із комедійною лінією (Карась – Одарка) розвивається лірико-романтична (Оксана – Андрій).

Прем'єра опери відбулася в Маріїнському театрі в Петербурзі 14 квітня 1863 р., а в наступні роки ставилася в Москві у Великому театрі й мала значний успіх. В обох виставах роль Карася виконував автор. Публіка захоплена сприйняла спектакль, а хореографічні номери вимагала виконати повторно. Рецензії були схвальними, а про Гулака-Артемівського писали, що він показав свій блискучий комедійний талант.

Однак незабаром після прем'єри імператорський уряд, наляканий польським повстанням 1863 р., почав репресії проти проявів національних культур народів, що входили до складу Російської імперії, усюди вбачаючи тенденції «сепаратизму». Цензурна заборона торкалась і розвитку української драматургії та театру.

Відновлення сценічного життя опери припадає на радянські часи. Опера була поставлена в Київській (1934), Харківській (1926, 1938), Дніпропетровській (1940) операх, а також у театрах Куйбишева (1939, 1953), Горького (1939), Алма-Ати (1941), Свердловська (1942), Фрунзе (1944), Баку (1944), Кишинєва (1946), Новосибірська (1946, 1954), Мінська (1951), Душанбе (1953), Таллінна (1954), Улан-Уде (1954), Вільнюса (1955) й інших міст.

На сьогодні «Запорожець за Дунаєм» – одна з найпопулярніших українських опер, що ставиться в оперних театрах України та за кордоном.

За понад 120-літню сценічну історію опери «Запорожець за Дунаєм» виконавцями головних партій були видатні вітчизняні артисти. Сам композитор неодноразово співав партію Івана Карася в Маріїнському театрі. Наприкінці ХІХ ст. в цій ролі виступав видатний український актор Марко Кропивницький, а партію Оксани виконувала славнозвісна Марія Заньковецька. Опера «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського здобула велику популярність. Вона має повнокровне сценічне життя завдяки своїй глибокій мистецькій правді й неповторній красі.

«Козачок»

Один з інструментальних номерів ІІ дії опери «Запорожець за Дунаєм». *Козачок* – український народний танець, жвавий та веселий за характером.

Темп: *Allegro vivace* (жваво, але повільніше, ніж *Presto*). Розмір: **2/4**. Схема диригування – дводольна. Динамічна шкала: **pp - ff**. Основні штрихи: *staccato, non legato*.

Музичний твір автори переклали з фортепіанного клавіру для інструментального ансамблю у складі: флейта пікколо, флейта, кларнет in B, баян, кобзи (альтові й тенорові), бандури, литаври та струнний квінтет (скрипки 1, скрипки 2, альти, віолончелі, контрабаси).

Розпочинається твір невеликим шеститактовим вступом. Перші два такти виконуються динамікою **p**, далі – зміна темпу: два такти залишаються в тій

самій динаміці, але виконуються *ritenuto* (поступово затримуючи), потім – *crescendo* (поступово збільшуючи силу звучання) та *accelerando* (прискорюючи). Усе це, а також показ вступів окремим інструментам, вимагає від диригента певних дій. Отже, робимо замах до 1-ї долі, показуючи вступ скрипкам, який відображає: силу звучання динамікою *p*, швидкий темп і танцювальний характер твору. У перших двох тактах лівою рукою витримуємо половинні ноти в партії скрипок; у 3-му такті показуємо вступ баяну й продовжуємо диригувати невеликими, виразними жестами, виконуючи *ritenuto*; в останніх тактах вступу виконуємо *crescendo* енергійнішими та збільшеними щодо амплітуди жестами, а *accelerando* відзначаємо жестами, що поступово пришвидшуються. У 6-му такті на другу половину 1-ї долі показуємо вступ флейті пікколо.

Наступний епізод, перша цифра, складається з восьми тактів, які виконують всі учасники ансамблю динамікою *ff*, що вимагає від диригента інтенсивних й активних жестів упродовж звучання цієї теми. Крім цього, тактуючи синкопований ритм, диригент повинен швидкими й енергійними жестами відзначати початок синкопи в 7-му та 11-му тактах, щоб виконавці могли наголошувати слабкі долі такту. Адже синкопа – це, як відомо з елементарної теорії музики, перенесення наголосу із сильної долі такту на слабку. У 10-му такті робимо великий, активний замах до другої долі й акцентуємо її.

У другій цифрі диригентові потрібно виконати такі завдання: протактувати синкопований ритм, показати зміну динаміки згідно партитури (*f*, *p*, *cresc.*, *ff*), зацентувати другу долю такту й показати зняття звучання наприкінці епізоду. Отже, синкопований ритм в першому, і в аналогічних тактах цієї цифри вимагає чіткого, енергійного жесту диригента. Зміна динаміки з *ff* (яким закінчилася попередня цифра) на *f* (у першому такті цієї цифри) виконується меншими за амплітудою, але активними жестами. Звучання мелодії динамікою *p* показуємо раптовим переміщенням рук у першу позицію. Далі невеликими жестами на початку та подальшим збільшенням амплітуди й напруженням правої руки, а також висхідним рухом угору лівої руки виконуємо *crescendo*. Аналогічно виконуємо і 20-й такт. Звучання динамікою *ff* (у 3-му, 5-му, та 7-му тактах) вимагає від диригента напруження м'язів рук і дуже активних, енергійних та інтенсивних жестів. В останньому такті цієї цифри показуємо зняття звучання на другій долі такту, виконуючи так звану петлю.

У третій цифрі тему почергово виконують баян, згодом баян і кларнет, знову баян та флейта й кларнет у супроводі струнного квінтету, тому відповідно до тексту партитури диригент показує вступ цим інструментам. Динаміка – *f*. Наступні чотири такти виконуються аналогічно до вступу «Козачка»: упродовж двох тактів – *ritenuto*, наступних – *crescendo* та *accelerando*. Жестами відображаємо: силу звучання та зміни в темпі (два такти *p* і *ritenuto*, наступні два такти *crescendo* й *accelerando*). В останньому такті цієї цифри на другу половину 1-ї долі показуємо вступ флейті пікколо.

Четверта цифра, як і перша, складається з восьми тактів, які виконують всі учасники ансамблю динамікою *ff*. Жести диригента активні та інтенсивні упродовж звучання цієї теми. Виконання синкопованого ритму, акцентування другої долі та зняття звучання на другій долі такту ми вже розглядали вище.

Для п'ятої цифри – закінчення твору, характерні певні особливості виконання. Тут чергуються генеральні паузи, «переклички» окремих інструментів та динамічні контрасти.

Отже, докладніше розглянемо виконання закінчення музичного твору. Пауза – невід'ємна складова частина музики, тому до витримування пауз диригент повинен ставитися дуже уважно. Генеральна пауза – це одночасна пауза в цілому оркестрі, ансамблі чи хорі й відображається відповідними диригентськими жестами, а саме: усі долі, на які припадає пауза, відзначаються малими, неактивними, ледве помітними жестами. Останню долю такту відзначаємо жестом, який є замахом інструментам, що вступають після паузи.

Тому перший такт п'ятої цифри (генеральна пауза) тактуємо невеликими жестами відповідно до вимог виконання таких пауз. Аналогічно виконуються генеральні паузи в 3-му та 6-му тактах. У наступному такті, згідно з текстом партитури, показуємо вступ відповідним інструментам штрихом *staccato*, динамікою *p*. Показуючи вступ, дотримуємось усіх правил замаху, включаючи вдих, легкий кивок голови, звернений у бік вступаючого інструмента. Нагадуємо, що всі жести штриха *staccato* виконуються кистю рук малими уривчастими рухами. 5-й такт виконується аналогічно, лише тихіше (*pp*). У 4-му та 7-му тактах на першу долю показуємо вступ флейті. В останньому такті п'єси різко змінюється динаміка (*ff*), що потребує відповідної реакції диригента, тому і замах до першої долі, і першу долю цього такту виконуємо дуже енергійними, активними та виразними жестами. Адже чим сильнішою динамікою закінчується звучання, тим більший жест і виразніша «точка».

Козачок

з опери "Запорожець за Дунаєм"

С. Гулак-Артемовський

Allegro vivace

rit.

1

Пікколо

Флейта

Кларнет
in Bb

Баян 1

Кобзи
альтові

Кобзи
тенорові

Бандури

Литаври

Скрипки 1

Скрипки 2

Альти

Віолончелі

Контрабаси

p

p

p

The musical score is organized into two systems. The first system (staves 1-6) includes:

- Staff 1: Treble clef, melodic line with eighth and sixteenth notes.
- Staff 2: Treble clef, accompaniment with chords and eighth notes.
- Staff 3: Treble clef, accompaniment with eighth notes.
- Staff 4: Treble clef, accompaniment with eighth notes.
- Staff 5: Treble clef, accompaniment with eighth notes.
- Staff 6: Treble clef, accompaniment with eighth notes.

The second system (staves 7-12) includes:

- Staff 7: Treble clef, melodic line with eighth and sixteenth notes.
- Staff 8: Treble clef, accompaniment with chords and eighth notes.
- Staff 9: Bass clef, accompaniment with eighth notes.
- Staff 10: Bass clef, accompaniment with eighth notes.
- Staff 11: Bass clef, accompaniment with eighth notes.
- Staff 12: Bass clef, accompaniment with eighth notes.

The score is written in 3/4 time with a key signature of one flat (Bb). It features various musical notations including eighth notes, sixteenth notes, and rests.

This musical score consists of 16 measures, divided into four measures per system. The score is written for piano and includes a variety of staves and clefs:

- System 1:** Four staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature. It features a melodic line with a fermata in measure 15. The second staff is in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature. The third and fourth staves are in treble clef with a key signature of one sharp and a common time signature.
- System 2:** Four staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature. The second and third staves are in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature. The fourth staff is in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature.
- System 3:** Four staves. The top staff is in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature. The second and third staves are in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature. The fourth staff is in treble clef with a key signature of one flat and a common time signature.
- System 4:** Four staves. The top staff is in bass clef with a key signature of one flat and a common time signature. The second and third staves are in bass clef with a key signature of one flat and a common time signature. The fourth staff is in bass clef with a key signature of one flat and a common time signature.

Dynamic markings include *f* (forte) and *p* (piano), often with hairpins indicating crescendos or decrescendos. The score also includes various musical notations such as slurs, accents, and fermatas.

Musical score for piano and strings, measures 21-24. The score is written in B-flat major and 4/4 time. It features a piano part with multiple staves and a string section with five staves. The piano part includes a melody in the right hand and accompaniment in the left hand. The string section provides harmonic support. Dynamics range from *ff* (fortissimo) to *f* (forte). The score is divided into two systems, each with four measures. A repeat sign is present at the end of each system. The piano part starts with a melodic line in the right hand and a bass line in the left hand. The string section consists of five staves, with the first two staves in the treble clef and the last three in the bass clef. The piano part has a dynamic of *ff* in measures 21-22 and *f* in measures 23-24. The string section has a dynamic of *ff* in measures 21-22 and *f* in measures 23-24.

The musical score is arranged in systems of four staves each. The first system includes a melodic line in the third staff, marked with a forte (*f*) dynamic. The second system features a melodic line in the first staff. The third system has a melodic line in the first staff. The fourth system has a melodic line in the first staff. The fifth system has a melodic line in the first staff. The sixth system has a melodic line in the first staff. The seventh system has a melodic line in the first staff. The eighth system has a melodic line in the first staff. The ninth system has a melodic line in the first staff. The tenth system has a melodic line in the first staff. The eleventh system has a melodic line in the first staff.

The musical score is arranged in systems. The first system contains three staves with melodic lines in treble clef. The second system contains two staves; the upper staff has a melodic line and the lower staff has a chordal accompaniment marked *p*. The third and fourth systems each consist of two empty staves. The fifth system consists of two empty staves. The sixth system consists of five staves: the top two are treble clef with melodic lines, the middle one is bass clef with a melodic line, and the bottom two are bass clef with a melodic line. The top two staves of the sixth system are marked *p* and have accents over the notes. A double bar line is present after the second measure of each system.

33

This musical score is for a multi-instrument ensemble, likely a chamber orchestra or a large string quartet with woodwinds. The score is written in a key signature of one flat (B-flat) and a 3/4 time signature. It consists of 12 staves, with the first three staves grouped together and the remaining nine staves grouped together. The first three staves are for the piano, with the top staff in treble clef and the two lower staves in bass clef. The remaining nine staves are for strings and woodwinds, with the top staff in treble clef and the bottom staff in bass clef. The score includes dynamic markings such as *ff* (fortissimo) and *accel.* (accelerando). The tempo is marked as *accel.* with a dashed line indicating the acceleration. The score is divided into four measures, with the first measure starting at measure 33. The first measure is mostly rests, with some activity in the piano and woodwinds. The second measure features a piano melody in the upper staves and a woodwind melody in the lower staves. The third and fourth measures are dominated by a strong piano accompaniment in the lower staves, with some woodwind activity in the upper staves. The score ends with a *ff* marking in the bottom staff of the fourth measure.

37

Musical score for page 10, measures 37-40. The score consists of 11 staves. The top system (staves 1-3) features a treble clef, a key signature of one flat, and a 3/4 time signature. The first staff has a melodic line with eighth-note patterns and accents. The second staff has a similar melodic line with a sharp sign. The third staff has a bass line with eighth notes. The middle system (staves 4-5) shows a piano accompaniment with chords and eighth notes. The sixth staff is a grand staff with a treble clef and a whole rest. The seventh staff is a grand staff with a bass clef and a melodic line. The bottom system (staves 8-11) continues the piano accompaniment with chords and eighth notes in both treble and bass clefs.

Musical score for a piano piece, page 11, system 5. The score consists of 11 staves. The first system (staves 1-4) features a treble clef with a key signature of one flat and a 4/4 time signature. The second system (staves 5-8) features a bass clef with a key signature of one flat and a 3/4 time signature. The score includes various musical notations such as eighth notes, quarter notes, and chords. Dynamics markings include 'p' (piano) and 'f' (forte). A box around the number '5' in the top right corner indicates the system number.

Musical score for page 45, system 12. The score consists of 12 staves. The first two staves are treble clef with a key signature of one flat. The third staff is treble clef with a key signature of one sharp. The fourth and fifth staves are treble clef with a key signature of one flat. The sixth and seventh staves are treble clef with a key signature of one flat. The eighth staff is bass clef with a key signature of one flat. The ninth and tenth staves are treble clef with a key signature of one flat. The eleventh and twelfth staves are bass clef with a key signature of one flat. The score contains various musical notations including notes, rests, and dynamic markings such as *pp* and *8vb*.

Musical score for a piano piece, page 13, measure 49. The score consists of 11 staves. The first two staves are in treble clef, the third is in treble clef with a key signature change to one sharp (F#), and the remaining staves are in bass clef. The music is marked with a forte (*ff*) dynamic. The score shows a transition from a rest in the first measure to a melodic phrase in the second measure.

Список джерел

1. Гулак-Артемівський С. С. Запорожець за Дунаєм. Комічна опера на три дії (клавір) / С. С. Гулак-Артемівський. – К. : Мистецтво, 1954. – 212 с.
2. Димченко С. С. Диригування (методика викладання) : навч. посіб. / С. С. Димченко: Ч. І. – Рівне, РДК, 1997. – 152 с.
3. Димченко С. С. Диригування (методика викладання) : навч. посіб. / С. С. Димченко: Ч. ІІ. – Рівне, РДК, 1997. – 141 с.
4. Кучерук В. Ф. Інструментальний ансамбль : хрестоматія для вищ. навч. закл. / В. Ф. Кучерук, О. М. Олексюк, Н. П. Кучерук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – 148 с.
5. Колесса М. Ф. Основи техніки диригування : навч. посіб. для студ. дириг. факульт. консерват. УРСР / М. Ф. Колесса. – К. : Держ. вид-во музич. літ., 1960. – 198 с.
6. Юцевич Ю. Є. Музика. Словник-довідник / Ю. Є. Юцевич. – Тернопіль: Навч. кн. – Богдан, 2003. – 352 с.
7. Юцевич Ю. Є. Словник музичних термінів / Ю. Є. Юцевич. – К. : Муз. Україна. – 1977. – 208 с.
8. Запорожець за Дунаєм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%86%D1%8C_%D0%B7%D0%B0_%D0%94%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%94%D0%BC

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Навчально-методичне видання

Н. П. Кучерук, В. Ф. Кучерук

**Інструментальний ансамблевий практикум:
С. Гулак-Артемівський. «Козачок»
з опери «Запорожець за Дунаєм»**

Методичні рекомендації для самостійної роботи
з курсу «Інструментальний ансамблевий практикум»

Формат 60x84 1/16. Обсяг 1,40 ум. друк. арк., 1,28 обл.-вид. арк.
Наклад 50 пр. Зам. 200. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Винниченка, 14, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.